

ניסן תשמ"ז. חוברת ג'

ד"ר פנחס רחובליט
המורה בתקופת ההגשמה

שלמה הרמתי
הוראת עברית בצה"ל

החינוך

במה לדברי פרדנאויז
ופסיכולוגיה

י. חקלי

תורה במחזור שני

שלמה אמיתי
הוראת המשנה

י. י. גלס ז"ל
ללימוד הספרות

משה סתוי
פרקי טבע ולשון

החינוך העברי בתפוצות

הסתדרות המורים העברים
בישראל

ה ת ז כ ו

<p>ד"ר פנחס רוזנבליט שלמה הרמתי י. חקלי אשר ווייזר שלמה אמיתי מ. גלס י. גלס משה סתוי ד"ר ס. עתידיה ד"ר מ. דאובר ושושנה אלון י. סלעי</p>	<p>המורה בתקופת ההגשמה הוראת עברית בצה"ל לימוד תורה במחזור שני (כיתה ח') מה בין הספרים הגנוזים לחיצוניים הוראת המשנה י. גלס, חייו ופעולתו הפדגוגית ללימוד הספרות (מתוך עובנו) פרקי טבע ולשון סימן החלוקה ל-7 ניסוי ברורשאך מקוצר אדם, נת, אברהם</p>
---	---

החינוך העברי בתפוצות

<p>א. ל. הורוויץ מרדכי אבידע משה גיל מרדכי הלוי</p>	<p>בעית הכשרת מורים עברים באמריקה המכון לתרבות ישראל בארגנטינה המדרשה בבואנוס-איירס ד"ר ישראל טשיפקין ז"ל</p>
---	---

ביקורת וביבליוגרפיה

מסות בחינוך למ. סגל / א. גוזני; התנגשות התרבויות בישראל לא. שומסקי / ד"ר מיי מרום; שאלות לעיון בגביאים ראשונים להרב י. יעקובסון / ב. דה-פריס; בינה במקרא להרב י. יעקובסון / יצחק שבטיאל; עיקרי המבוא לתלמוד לד"ר נ. וואהרמן / נפתלי זיגל; קונטרס יומי ללימוד המשנה וההלכה / י. בן-טובים; אוצר האגדה להרב מ. ד. גרוס / י. א. זיידמן; ארץ-ישראל ויישובה בימי השלטון העותומני לי. בן-צבי / הנ"ל; ארץ-ישראל לישעיהו פרס / אברהם שלמון; "סורא" א-ב לש. ק. מירסקי / הנ"ל; ידיעת הארץ לי. פאפוריש / דוד דיקמן; פרקים בחקלאות לא. גונדלמן וי. לבנון / מורה לחקלאות; אולפן לי. סלע / אברהם יפה; הרמב"ם למ. צ. אפרתי / הנ"ל.

מכתבים למערכת

בקשת האמת, או הטלח אבק בעינים — עוזי אורנן; תשובה לתשובה — יצחק צדקה; על בעית המציצה — גדעון לוי.

נ ת ק ב ל ב מ ע ר כ ת

מה בי... הספרים הגנוזים לחיצוניים

(שאלון בחינות בגרות, לשנת תשס"ו: תנ"ך, חלק ב', פרק שלישי)

נים. אינו עומד אפילו על המושג „גנוז“ שחז"ל מרבים להשתמש בו. במלה גנוזים הוא משתמש (עמ' ו) רק כמושג מקביל למלה „אפוקריפא“, בלשונו של הירונימוס. על ערכם וחשיבותם של ספרים אלה הוא כותב: „למן אותו פרק שהיהדות ויתרה מכמה טעמים על חשיבותה של הביבליה היונית מיסודו של תרגום העי והניחתה ברשותם של הנוצרים לדורות נשתק-עו אצלם, יחד עם הביבליה, אף הרבה מן הספרים החיצוניים, הן מן המתורגמים מעברית ליונית והן מן הכתובים מלכתחלה יוונית. מן הביבליה היונית העבירו להם הנוצרים את הספרים החיצוניים אף אל הביבליה הרומית, ואף לביבליות שבשאר לשונותיהם. הם היו קוראים לאותם הספרים החיצוניים שבביבליה היונית בשם ספרים אפוקריפיים (ספרים סודיים או נסתרים) כלומר ספרים שאינם ניתנים לק-

כידוע, מהווה בחינת הבגרות בתנ"ך קשיים מיוחדים, שאינם בכל מקצוע אחר. צמצום התכ-נית במאתים פרק, מגביל את האפשרות לעמוד באופן רחב ויסודי על הבנת הנבחן בבעיות התנ"ך.

ביחוד, עדיין מעורפל המבוא והבוחן מצווה להיות זהיר בו. דבר זה נוכל ללמוד מבחינת הבגרות של השנה. לכאודה הרי זו שאלה קלה. אם למד התלמיד שקיימים גנוזים וחיצוניים, עליו לדעת, לכל הפחות, מה ביניהם. אבל אין לך שאלה מסוכנת מזו.

למה נתכוון מחבר השאלון? הרי יש הכופ-רים בכלל בהבדלים שביניהם. אברהם כהנא, למשל, אינו מבחין בין גנוזים לחיצוניים. על השער רשום: „הספרים החיצוניים לתורה לנבי-אים לכתובים ושאר ספרים חיצוניים“. במבוא הוא מזכיר את הספרים האלה רק בשם חיצו-

(שם, שם, עמ' 194). אם כן הכל הוסבר וסודר כאן לפי הנצרות; אך למה נתכוונה המשנה שלנו במושג: חיצונים? שהרי היא בודאי לא נתכוונה לספרים, שנשארו מחוץ לקאנון הנוצרי הכללי? הרי ר' עקיבא נותן לדוגמה כ"ח-צוני" את בן-סירא, והוא — לכל הדעות — אי-גנו פסיבדואפיגראף.

לא כן פרופ' מ. צ. סגל, הוא רואה בגנוזים ובחיצונים סוג אחד. כך הוא רואה בשורש גנו גם מושג של הוצאה מחוץ לבתי-האולפן, ולא דוקא במובן המדויק של גניזה ממש, עד שלא ייתכן השימוש בו. הוא כותב: «אולם אנו מוצאים את הפעל גנו גם במשמע של הטמנת ספר שאין בו קדושה כדי להוציאו מיד הצבור, כמו: (חזקיה) גנו ספר רפואות (כדי שיתפללו על החולים, ב' פסחים נו, 1). אף הוא (רבן גמליאל) צוה עליו (על ספר איוב תרגום) וגנוו (ב' שבת קטו, 1). במשמע קרוב לזה נמצא התאר גנחים במאמר החשוב מאד של אבא שאול: «בראשונה היו אומרים משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו, שהם היו אומרים משלות ואינן מן הכתובים, עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותם (אבות דרבי נתן פ"א)». במאמר זה משמש התאר «גנוזים» כמעט כמו תרגומו היוני «אפוקריפין». ולא ששלשת הספרים הללו היו אסורים, אלא שלא היו לומדים בהם בבתי-האולפן, מפני שחשבו אותם לספרים חלוניים «שאינן מן הכתובים», עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותם, כלומר התחילו ללמד אותם ברבים, לפרש אותם ולדרוש בהם, נעל ידי כך נתקדשו הספרים באומה. «אנשי הכנסת הגדולה» כאן אינם לאו דוקא חברי האספה הגדולה בדורו של עזרא, אלא הסופרים שלפני הזוגות, כמו בהרבה מקומות בדברי רז"ל. על העיקרון של הרחקת ספרים אלה מבתי האולפן הוא כותב: «הבוחן העיקרי לקדושתו של הספר היה אם נאמר ברוח הקדש, ומכיון שהאמינו שרוח הקדש פסקה מישראל עם סופה של מלכות פרס, לפיכך אמרו שכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך כלומר מימיו של אלכסנדר מקדון, אין להם קדושה» (מבוא המקרא ד' עמ' 825).

עוד ספר אחד כדאי להזכיר, מפני שנתחבר

ריאה לעם מחמת חכמת הנסתר שבהם, שהיא קדושה ביותר או עמוקה ביותר (מעין מעשה בראשית ומעשה מרכבה לרז"ל). התואר אפוקריפיים שניתן להם לשבח ניתן" (עמ' X). יוצא, שאם כהנא מעמיד מול המלה היוונית «אפוקריפה» את המלה העברית «גנוזים», הוא מפרש את השרש גנו — להסתיר אותו בקדושה; משום קדושתו היתרה, הוא אסור לעם הפשוט, אבל מותר לקדושים שבעם, שהם יבינו את הקדושה שבו.

שונה לגמרי היא גישתו של פרופ' י. קלוזנר. גם הוא אינו עומד על הדיוק המקורי של המושגים גנוזים וחיצונים שבחז"ל, אלא שבעקבות חכמי הכנסיה הנוצרית הוא מחלק את הספרים של אותה התקופה לגנוזים ולחיצונים: «הספרים שנתחברו באותו הזמן, שייכים — זולת, אפשר, מזמורי תהלים אחדים — לספרים הגנוזים והחיצונים...»

«כלל גדול יש בידי: הספרים החיצונים (הפסיבדואפיגראפים), שאך חלק מן הכנסיות הנוצריות קבל אותם לתוך כתבי הקודש שלהן, אפשר (אבל לא מוכרח), שיהיו מזמן מאוחר לסוף תקופת החשמונאים; ואולם הספרים הגנוזים (האפוקריפים), שכל הכנסיות הנוצריות חושבות אותם לקדושים, הם כולם מזמן, שלא יאוחר מסוף תקופת החשמונאים». (היסטוריה של הבית השני, ג', עמ' 180—182). על הספרים החיצונים במדויק הוא כותב: «שלו יצירות חשובות נוצרו באותו זמן, שהן שייכות לא לספרים הגנוזים, אלא לספרים החיצונים (הפסידוראפיגראפים). כלומר לספרים שלא רק היהדות דחתה אותם (שמפני כך אבד מקורם העברי), אלא אף רוב הכנסיות הנוצריות ברובן הוציאו אותם מתוך כתבי הקודש ונשארו, איפא, רק ספרי קריאה דתיים מחוץ להקאנון». יש מהם, שנשארו רק בתרגום יווני, שעל-פי רוב ממנו נעשו תרגומים סוריים, רומיים, ארמיניים וסלאוויים, ואף תרגומים ללשונות אירופיות חדשות ולעברית, ויש שנשארו רק בתרגום לא-טיני או סורי, ארמיני או סלאווי בלבד. שלש היצירות מימי בתי-החשמונאי הן: ספר חנוך, ספר היובלות וצוואות שנים עשר שבטים».

קדושה נגזרים... ואמר רבא ספר תורה שבלה גונזין אותו אצל תלמידי-חכם בקבר" (מגילה כו, ב). מכאן השמוש בשם גניזה בימינו למקור מות סתר לספרי קודש שבלו, כמו הגניזה בק-היר. לגבי מגילות „גנוזות“ שנמצאו במדבר יהודה — כותב פרופ. א. ל. סוקניק ז"ל: „על פי המצב של המגילות יש להניח שמערה זו שימשה „גניזה“, שנגנזו בה ספרים שלא היו ראויים לשימוש (מגלות גנוזות — פתח דבר). כן היו גונוים ספרים, שנתקדשו על הקהל, אלא שנתגלתה בהם סתירה לתורה או לרוח האומה. „חזקיהו המלך גנז ספר הרפואות והודו לו“ (ברכות י, ב), בודאי מפני שנתקדש יותר מדאי על העם, ועלול היה להיחפז לתשמיש של קדו-שה לפולחן, כרגיל במקרים כאלה. או כמו שרש"י אומר: „כדי שיבקשו רחמים“. „ביקשו לגנוז ספר יחזקאל, משום שנראה להם שיש בו דברים הסותרים דברי תורה“ (בבלי שבת יג, ב; חגיגה יג, א; מנחות מה, א). „אמר ר' בנימין: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שמצאו בו דברים מטין לצד מינות. (מדרש קהלת רבתי א). „בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת, מפני שדבריו סותרין זה את זה. ומפני מה לא גנוזהו מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה... ואף ספר משלי בקשו לגנוז, שהיו דבריו סותרין זה את זה“. אם כן, יש להבין את הדברים שמקודם הם היו קדושים, רק משנתעורר חשד בהם, ש-יכולים להזיק לדברי תורה או לרוח האומה, עמדו לגנוז, וניצלו רק הודות למאמצים לפר-שם ולהבינם באופן יסודי. לעומת זה לא שמענו שיבקשו לגנוז ספר בן סירא. אותו הכניסו לתוך ספרים חיצוניים, מכיון שלא שמעו בו קול רוח-הקודש, אבל היזק לאומה לא מצאו בו, וגם חילול קדושת העבר שלו לא ראו בהוצאתו לספרות החיצונית, מה שהיה יכול למשל להיות לספר יחזקאל, אילמלא הכשירהו חנניה בן חזקיה. רוחו הדתית והלאומית והלשון העברית היפה של בן-סירא גרמו שישתמשו בו הרבה, מכאן היתה סכנה, שעם הזמן יוכנס לכתבי הקו-דש, לפיכך הרבו לטפל בו החכמים. „הגליו-נים וספרי המינין אינן מטמאות את הידים. ספרי בן סירא וכל הספרים שנכתבו מכאן ואי-

במיוחד כספר לימוד לנבחרים בבחינת הבג-רות, ז"א שהוא נוגע במישרין לנושא שלנו. כוונתי ל„מבוא כללי לתנ"ך“ מאת ד"ר שאול ברקלי (הוצאת המכון העברי להשכלה בכתב בישראל, ירושלים, תשי"ד) „לתלמידים ולמתי-למדים הניגשים לבחינות הבגרות בהתאם ל-תכנית-בחינות הבגרות של משרד החינוך וה-תרבות“. על התהוותה של הספרות החיצונית היא כותב בפתיחה: עורכי התנ"ך הכניסו לתוך כתבי הקודש רק אותם הספרים, שחוברו לפי אמונת העם „ברוח הקודש“, וכל הספרים ש-חשבו אותם לבלתי קדושים ובלתי ראויים לקריאה, הוציאו אותם מכלל שימוש, או לפי הבטוי התלמודי „גנוזם“. בידי חכמי התלמוד היתה מסורת קדומה, כי „משמתו הנביאים ה-אחרונים: חגי, זכריה ומלאכי, נסתלקה רוח הקודש מישראל“, ולפיכך נשאר דובן של היצירות הספרותיות הישראליות, שנוצרו במ-שך מאות שנים מן התקופה שלאחר עזרא ונ-חמיה עד לאחר חורבן בית שני מחוץ לגבולה של ספרות ישראל. מלבד הספר דניאל, שיח-סוהו למחבר קדמון, וכמה קטעים, שבמקרה חדרו לתוך הספרות התלמודית והמדרשית, נח-שבה היצירה הספרותית של תקופה חשובה זו כ„גנוזה“ או „חיצונית“, שלפעמים אסרו אפילו את הקריאה בה, ואין צורך לומר, שלא שמרו עליה מכליה. ברקלי אינו עומד על פירושו של „הבטוי התלמודי גנוזם“, אך כבר ראינו שהוא מבדיל בין ספרות גנוזה לחיצונית. ואמת המדה שלו היא החלוקה הנוצרית: „א) אפוקריפים (גנוזים) — כל הספרים שלא הוכ-נסו לתוך כתבי הקודש שלנו, אבל נתקבלו לתוך הקאנון שלהם, כלומר: היווני והרומי. ב) פסיבדואפיגרפים (חיצוניים) — ספרים, שמחב-ריהם לא קראו עליהם את שמותיהם הם, ויח-סום למחברים קדמונים שונים (רובם של הס-פרים האלה לא הוכנסו גם לתוך הקאנון שלהם)“. לדעתי, אין הפועל גנז יוצא מידי פשוטו, ופירושו: להסתיר ולהחביא שלא ימצא בקהל. „משנגנו הארון גנוזה עמו צנצנת המן“ (יומא נב, ב). „דברים שהיו בקדושה נגזרים, שלא יתבו ויחולו אחר שפסק תשמישם: תשמישי

יותר מכ"ד ספרים — מהומה הוא מכניס בביתו, כגון ספר בן-סירא וספר בן-תגלא.

לאור כל זה יש לסכם ולומר: גנוזים הם ספרים שהיו מקובלים כקדושים, ומשנתעורר חשד בהם, או משבלו, לא היו ראויים עוד לשייך מוש — גנוזם, ואשר לא ניצלו ע"י מאמץ, כמו ספר יחזקאל וכו', נשארו גנוזים ואינם, ו"חיצוני-נים" הם ספרים שלא נגנוזו, משום שלא היו קדושים על הקהל; הם רק הוצאו מחוץ לרשימת כ"ד של כתבי הקודש, ואיסור הקריאה בהם נעשה, אחר שהיתה סכנה שמא יקדישם הקהל מחמת עתיקותם, או בגלל תכנם ולשונם. וודאי שאין כל יסוד למדוד אותם לפי הקאנון של הביבליה הנוצרית.

קשה להעלות על הדעת, שהמשנה נתכוונה במושג "חיצונים" לפסיבדואפיגרפים, שהרי כדוגמא לחיצונים היא מביאה את בן-סירא, והוא ודאי שאינו פסיבדואפיגרף.

לבית הספר העברי אפשר להכניס אותם לכל היותר בהערה לדעותיהם של הנוצרים, ותו לא. כשיהודי אומר: "גנוזים וחיצונים", הוא מתכוון בזה לבטא כוונתם של חז"ל, ולא דעותיהם של חכמי הנצרות. לזו האחרונה נאים המושגים "אפוקריפים" ו"פסיבדואפיגרפים", ואל נערבב אותם בגנוזים וחיצונים של חז"ל, שהרי חיקום מעשרים וארבע של כתבי הקודש שלנו, ולזר אין כל חלק עמם.

לך אינן מטמאין את הידים" (תוספתא ידיים ב) — ז"א אין בהם מקדושתם של כתבי הקודש, המטמאים את הידים. עם הזמן נאסרה הקריאה בספרים החיצונים, ולדוגמה לכך העמידו את בן-סירא. בודאי היו גורמים רציניים לכך, באור תה שעה, אולי מפני שהעם עלול היה לראות בהם קדושה, מה שקרה לכנסיה הנוצרית. אך גם אז לא גנוזם, מאחר שלא היו קדושים מקור זים, ולכן לא היה צורך בטיפול מיוחד בהם כמו גניזה, אלא הסתפקו במה שאסרו את הקריאה בהם. וזה גרם, שבמרוצת הזמנים אבדו במקורם העברי, ובאמת מעמידה המשנה את האיסור של הקריאה בספרים חיצונים על יד האיסור של חטאים עממיים אחרים: "ואלו שאין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תחית המתים מן התורה, ואין תורה מן השמים, וא-פיקורוס, רבי עקיבא אומר, אף הקורא בספרים חיצונים והלוחש על המכה ואומר, כל המחלה אשר שמתו במצרים לא אשים עליך, כי אני ה' רופאיך". אבא שאול אומר, אף ההוגה את השם באותיותיו, גמרא: רבי עקיבא — כגון ספרי בן-סירא וספרי בן-לענה. אבל ספרי הו-מירס וכל הספרים שנכתבו מכן ואילך — הקורא בהן כקורא באיגרת. מאי טעמא? ויותר מהמה, בני, הזהר (יותר מעשרים וארבע). הרי חשש, שירצו להכניס את הספרים הידועים כי איחורם לכתבי הקודש (ירושלמי י, א). וכך גם במדרש קהלת רבתי: "שכל המכניס בתוך ביתו